

UTASI Csilla

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
csilla.utasi@gmail.com

A *TOLDI ESTÉJÉNEK* SZERB FORDÍTÁSA¹ Arany János születésének 200. évfordulójára

Jovan Jovanović Zmaj 1858-ban jelentette meg a *Toldi* első részének szerb fordítását. A Matica srpska folyóirata, a *Srbski Letopis* a fordításkötetet az év legjelentősebb szerb publikációjaként ismertette, megállapítva, hogy a szerb *Toldi* nem fordításnak, hanem „második eredetinek” tűnik, a lapjain akárha Arany János szólalna meg szerbül. A trilógia másodikként elkészült darabjának, az 1854-ben megjelent *Toldi estéjének* fordítását Zmaj hamarosan tervbe vette, ám a mű csupán 1870-ben jelent meg szerbül. A dolgozat egyfelől az eredeti mű és a fordítás összevetésére vállalkozik a kulturális fordítástudomány szempontrendszerének bevonásával, másfelől pedig a célnyelvi szöveg fogadtatását vizsgálja a kiegyezés utáni szerb kultúrában.

Kulcsszavak: Arany János, *Toldi*, Jovan Jovanović Zmaj, szerb fordítás, kultúra

A nem szöveghű fordítás kérdései

Arany János *Toldi*-trilógiáját Jovan Jovanović Zmaj ültette át szerbre. A trilógia első része *Toldija spev* címen 1858-ban, a *Toldi estéjének* fordítása, a *Toldijina starost* 1870-ben, az utolsó rész pedig, a *Toldijina ljubav* 1896-ban jelent meg Újvidéken.

A szerb *Toldi* helyenként, inkább árnyalatokban, apró mozzanatokban tér el az eredetitől. Jovan Jovanović, a szerb romantika képviselője egész életében a szabad fordítás híve volt, fordításai olykor az adaptáció határát súrolják.

A nem szöveghű átültetés gyakorlata, az eredeti munkák és az idegen ihletésre készült művek közelsége a Jovan Jovanović-értelmezés állandó kérdése. A

1 A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú projektumának keretében készült.

szabad fordítást védelmező és megindokló kijelentéseit maradéktalanul áttekintette a szakirodalom. Számunkra azonban ezek a magánlevelekben, előszavakban, a fordításaihoz fűzött jegyzetekben fennmaradt reflexiók nem közvetlenül hozzáférhetők, illetve a megértés hermenutikai szituációját figyelmen hagyó áttekintésük nem juthat túl a fordításelméleti reflexiók pusztá számbavételén. Jovan Jovanović intenciója és a szabad fordítás gyakorlata abban a kulturális kontextusban érthető meg, amelyben ezek a reflexiók megfogalmazódtak.

A 19. század első felének szerb irodalmában a *házasító*² fordítás volt általános. A szerb felvilágosodás szerzői hazai környezetbe helyezték át a művek cselekményét és szereplőit. A családiasítás másik aspektusát az jelentette, hogy Homéroszt a délszláv hősénekek tízes versformájában, *deseterac*ban fordították szerbre. A délszláv hősénekek világirodalmi sikere nyomán azt a hazai közeget, amelyben a délszláv hősénekek még élő irodalom volt, a görög eposzi világgal azonosnak tekintették. A Vuk Karadžić által kezdeményezett reform az irodalmi nyelv alapjává a népnyelvet tette meg, a népi szellemben való alkotás tehát egyfelől norma is volt, másfelől az alakuló szerb romantikának csupán a népi verselés metrikája állt a rendelkezésére. Laza Kostić, a szerb romantika költője eleinte Shakespeare-t is *deseterac*ban fordította, később a tízes versmértéket jambikus lejtéssel ötvözte.³

A házasító és az elidegenítő fordítás különbségét elméleti szinten ő tudatosította. Egy ma már szinte ismeretlen, Vuk Karadžić nyelvi reformjának elkötelezett szerző, Joksim Nović Otočanin az akkor már Újvidéken székelő Matica srpskához elbírálásra nyújtotta be Íliász-fordításának szemelvényét. A Matica srpska Jovan Hadžićot és Laza Kostićot bízta meg a feladattal. Laza Kostić értékelésében a római Homérosz-fordítások történetét ismertette vetette fel, a fordításnak két lehetséges módja és intenciója van, melyeket ő a *népiség* és a *tárgy* elvének nevezett. Ugyanakkor azonban nem foglalt állást abban a kérdésben, hogy a szerb fordításirodalomnak melyik utat kellene követnie, a benyújtott munkát ugyanis kiadásra alkalmatlannak ítélte, mert latinból, nem ógörögből készült (Letopis 1871: 504–520).

Jovan Jovanovic 1856-ban Đorđe Rajkovićnak, az újvidéki irodalmi folyóirat, a *Sedmica* szerkesztőjének részletet küldött készülő Toldi-fordításából. Amint kísérő levelében írja, arra törekedett, hogy Arany kis eposzát jól megszerbesítse, ám ne magyartalanítsa el: „da ga dobro posrbim a da ga ne obezmadžarim” (Jovanović Zmaj 1957: 10). 1858-ban, a *Toldija spev* előszavában kicsit módosít-

2 A házasító és az elidegenítő fordításról lásd: Kappanyos 2015: 89–92.

3 Laza Kostić a *Rómeo és Júlia* erkély-jelenetének fordításakor alkalmazta először a kettős mértéket. A szemelvény a *Danica* című folyóirat 8., 1860. április 30-i számában jelent meg.

va ugyanerre a kérdésre tér vissza: kifejti, hogy bár a Toldi emlékeztet a délszláv hősénekekre, Arany műve mégis merőben más: a magyar nemzeti karaktert árasztja magából. Arra törekedett, hogy a szellem és a karakter e különbségét ne másítsa meg (Jovanović Zmaj 1858: VI).

Jovan Jovanović látszólag a domesztikáló és az elidegenítő elv egyensúlyát latolgatja, a szerb Toldi azonban inkább a korábbi Homérosz-fordításokra hasonlít abban a tekintetben, hogy a fordító a szerb és a magyar kultúra helyzeti és lényegi azonosságából indul ki.

Jovan Jovanović 1855-ben joghallgatóként egy félévet Pesten töltött⁴. Ekkor került a kezébe Arany *Toldija*, melyről már korábban sokat hallott. Olvasás közben elhatározta, lefordítja. Valószínűleg az 1854-es kiadást forgatta, amelyben a *Toldi estéje* először, a *Toldi* első része pedig másodszor jelent meg. Talán a kötet 1854-ben és 1855-ben kibontakozó kritikai recepciója sem volt egészen ismeretlen előtte, a fordításra azonban a korszak kulturális megbékélésre törekvő légkörében szánhatta rá magát.

Az 1848-49-es szabadságharc véres vajdasági eseményei után a Bach-korszakban a szerb és a magyar kultúra irányítói lépéseket tettek egymás felé⁵.

Vahot Imre 1858-ban, *A magyar és a szerb irodalom rokonulása* című cikkében a testvérülést főként a fordításoktól remélte (Vahot 1858). Az ötvenes évek második felében az akkor még Budán székelő Matica srpska lapjának, a *Srbskij Letopisnak* az élére olyan szerkesztők kerültek, akik felkarolták a magyar–szerb közeledés ügyét. Jakov Ignjatović *A csárda romjait* Jovan Jovanović átültetésében közölte lapjában. Ez volt az első szerb Petőfi-fordítás. Subota Mladenović, a *Letopis* 1857-es első füzetében Kondor Lajos *Vitkovits Mihály emléke*, eredetileg a *Vasárnapi Újságban* megjelent, című írását fordításban közölte, és a cikkhez fűzött jegyzetében a következőket állította:

„E megemlékezés jelzi, hogy honfitársaink, a magyarok képesek értékelni, becsülni, elismerni a hasznosat, hogy az irodalom területén közeledni akarnak hozzánk, ami idővel elsimítja a sértéseket és gyűlöletet, megújítja a kölcsönös

4 1835-ben Újvidéken született. Családja a város polgárságának felső rétegéhez tartozott. Édesapja jogi pályára szánta, valószínűleg azt szerette volna, ha fia, hozzá hasonlóan, az újvidéki magisztrátusban tölt majd be hivatalt. 1840-ben az addigi latin helyett a magyar lett az adminisztráció nyelve, 1845 táján Újvidéken is érvényt szereztek a rendeletnek. Az apa 1848-ban Kiskunhalasra küldte fiát gimnáziumba (Leskovac 1951: 15–16; Babić 1984: 2). Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc délvidéki eseményei ellenállást válthattak ki a fiatal fiúból, dacból bukhatott meg magyarból Pozsonyban az érettségien a következő évben, erről azonban írott forrás nem tanúskodik.

5 Magyar részről a politikus és szerkesztő, a szerb alkotókkal személyes kapcsolatot létesítő Jókai testesíti meg „modell értékűen” a közeledés szándékát, szerb részről pedig Jovan Jovanović Zmaj (Fried 1982: 5–10).

ismeretet serkentő szeretet és barátságot, s így mindkét népet, a szerbet és a magyart is, kegyes uralkodónk, I. Ferenc József oltalma alatt boldoggá teszi.” (Mladenović 1857: 155, ford. U.Cs.)

Jovanović a közeledést másként értelmezte: fordítóként is a szerb romantikus irodalom alakítójának szerepébe helyezkedett. Amikor 1899-ben a Kisfaludy-társaság Jovanović költői működésének negyvenedik évfordulóját készült megünnepelni, megkérte Antonije Hadžićot, beszéljen a nevében: „Te igazán ismersz, légy hát [1889] május 29-én annak tolmácsa, amit még mint pesti diákok közösen éreztünk, amikor a fenséges magyar költőket olvasva oltottuk lelkünk szomját, s annak lehetőségéről álmodoztunk, hogy olykor mi is legalább morzsányival hozzájárulhatunk mindannyiunk drága hazájának felvirágoztatásért. S még sok.sok mindenről álmodoztunk – s én ma is hiszem, hogy Vörösmarty, Petőfi, Arany, Tóth Kálmán, [Radičević] Branko, [Sima Milutinović] Sarajlija lelke a magosban teljességgel szót ért egymással és forrón ölelkezik –, s adná Isten ugyanezt a megértést és ölelkezést nekünk élőknak is ideleln a földön, megpróbáltatásunk közepette.” (idézi Kovaček 1977: 104).

A szerb és a magyar kultúra helyzetazonosságának esetében a fordítás a célnyelvi kultúrában az eredeti mű státuszára tehet szert. A nem szöveghű fordításban az eltérő elemek is az eredeti mű szellemét sugározzák, segítségükkel válik a célnyelvi szöveg *másik eredetivé*.

A *Toldi* első részének szerb fordítását az akkor még Budán székelő Szerb Matica irodalmi folyóirata, a *Srbski letopis* az év legjobb szerb könyveként méltatta. Jovan Đorđević, a *Toldi*-fordításról szóló kritika szerzője szerint: „E fordítás mintha nem is fordítás, hanem *másik eredeti* volna; e művet olvasva úgy tűnik, mintha magát Aranyt hallgatnánk, mintha szerbül énekelne. S ez nem csupán azokra a helyekre áll, amelyeket Jovanović híven fordít, hanem méginkább azokra, melyeknél el kellett térnie; itt is mindent Arany szellemében és módján van kifejezve, s ez minden kétségen felül a fordító legnagyobb érdeme.” (Đorđević 1858: 216–218, ford. U.Cs.). Egy évvel később Antonije Hadžić kritikájában ugyancsak azt említi, ha a fordítás nem árasztaná a magyar szellemet, eredetinek vélnénk. Hadžić szerint egyetlen más nyelvre sem lehetne jobban lefordítani a *Toldit*, mint szerbre. A *Kilencedik ének* kocsmajelenete Jovanović fordításában az eredetinelé élénkebb, frissebb, jellemzőbb. (Hadžić 1858: 191)

A szerb–magyar viszony elhidegülésének kezdetén, a hatvanas évek elejéről maradtak fenn az első jelzések arról, hogy a kulturális közeledésbe vetett remények szertefoszlottak. Đorđe Popović, a *Danica* című folyóirat főszerkesztője két ízben is, először 1861-ben hangot adott annak, hogy Jovan Jovanović elfecsérli a tehetségét a magyar fordításokban. Hasonlóan intette őt Vatroslav Jagić is (Babić 1984:704).

Jovanović ekkor Pesten élt, édesapja halála után orvosnak tanult, és hét éven át a Tökölyánum intézője volt. Tisztában kellett lennie, hogy a *Toldi estéjének* fordítását már más környezetben jelenteti meg. Đorđe Rajkovićot, a Matica srpska titkárát Pestről küldött levelében arról értesíti, hogy elkészült Mirza Shaffya verseinek fordításaival (a fiktív költő verseit néhány sajátjával is kiegészítette). A Shaffya-kötetért kapott pénzen szerette volna a *Toldi estéjét* is kinyomatni. A kiadótól a Toldi-kötet 650 példányát kéri előfizetői számára, míg a Shaffya-kötetből csupán 60 tiszteletpéldányra tart igényt, barátai számára (Jovanović Zmaj 1957: 128). Arra számított, hogy a Toldi estéje fordításának az előző rész fogadtatása és az ő neve biztosítja majd a sikerét. A nyolcadrét alakú, kék fedőlapú füzetet azonban szándékosan előszó nélkül jelentette meg (Jovanović Zmaj 1957: 131)

A *Toldijina starost* különös, központi szerepet foglal el Jovan Jovanović fordítói elveinek megértésében, noha egyáltalán nincs egykorú kritikai recepciója.

Jovan Jovanović fordítói elvei

A fordításszöveg a két kultúra párhuzamos helyzetét tanúsítja a megváltozott körülmények között. A fordításirodalom kérdései azonban még változatlanok.

A másik eredeti egyik, bár nem lehangsúlyosabb kérdése a magyar elemek visszaadása, illetve szerbekre cserélése: a „posrbiti, a ne obezmadžariti” egyensúlya.

Jovan Jovanović a *Toldi estéjébe* foglalt magyar történeti sajátosságokon nem változtat. Az olasz vitézzel vívott párbajszorozatban oly nagy szerepet kapó országcímer leírását pontosan fordítja. Az öreg Toldival csúfolódó apródok jelenetében Arany körülírja a pécsi egyetemalapítási kísérletet, Jovanović a forrászöveg utalását pontosan érti, pécsi főiskolaként fordítja. Az egyik apród által előadott Szent László-ének szerb megfelelőjében Vladislavnak hívják a királyt, ez azonban érthető, hiszen a lovagkirály a szerb hagyománynak is része.

A fordító a szent király halálból való felébredésének jelenetében bizonyos jegyeket inkább hangsúlyoz, például a halott szemének fölfénylését Arany szövegétől eltérően anekdotikusan kiemeli. Ugyanennek az anekdotikus hajlamnak a jele, hogy Toldi budai palotájának kapuőrét, akinek a forrásműben nincs neve, Palinak nevezi el. A gúnydal fordításakor Toldi kifigurázására a rím lehetőségeit használja fel (a budai polgárasszony a rímkényszer miatt tarhonyát (tarana) ígér Toldinak)

Fordítását Jovanović a délszláv hősénekekhez közelíti. Lajos királyt következetesen Lauš-kraljként említi. Nagy Lajos alakját a délszláv hősénekek kisebb, archaikus, vitézi jegyeket tartalmazó része őrizte meg. A délszláv hősénekeket

keletkezésüknél jóval később jegyezték fel, az orális létezés évszázadai alatt nemcsak történeti anakronizmusokkal teltek meg, hanem a nyelvük is átalakult. Jovan Jovanović, a hősénekek szellemében, a *Toldi estéjének* 14. századi vitézi légkörét török eredetű szavakkal adja vissza. A párbajjelenet hírnöke: telal. Toldi kapuőre: kapidzsija. Jovanović orientális jegyeket alkalmaz a fegyverek és öltözetek megjelenítésében. A medvebőr, a mededina a hősök öltözékének része a hősénekekben is. Abban a jelenetben, amikor Toldi a királyhoz készülve átöltözik, Jovan Jovanović szintén török eredetű, a népdalokból ismerős kifejezéseket használ.

Monda e szavakkal: „Most eredj pokolba!”	To reče, pa s leđa manturinu skida,
Eldobá a kámzsát, messzi egy zugolyba!	Pa je o zid tresnu, pade pored zida,
Jól járt a daróc. hogy nem vasból csinálták,	(Samo j' zato pala, što j' od sukna bila,
Mert most szétszakadna, amint odavágták.	Da j' od gvožđa <i>duvar</i> ¹⁰ bi probila).
Sisakját, vas üngét szintén levetette,	Iz kovčega vadi gospodsko odelo,
Kalpagot és mentét hozatván helyette	<i>Samur-kalpak</i> ¹¹ mrki, na njem pero belo,
A szekrényből, ahol sok gunyája állott,	I junačku mentu, na kojoj se vidi,
Mely még mind azon jó, – noha kissé	Da već nije nova, al' se novih ne stidi.
pállott. (239) ⁹	(218) ¹²

A hősénekek állandó vonása, hogy a bajnokok lovai a hősök segítői, szinte emberi tulajdonságokkal rendelkeznek. Jovanović az eredetnél aprólékosabban írja le a párbajban föllépő paripákat.

A természeti képek a *Toldi estéje* cselekményének is háttérül szolgálnak, ahogyan az első részben az éjszaka, a hold, az *Első ének* nyári dele vagy a párbaj kora reggele. A természeti képek az olvasó látószögét is kijelölik. A *Toldi estéjének* kezdő versszakaiiban a megszemélyesített, cselekvő természet tűnik fel. Az elbeszélő a nap útját követi. S bár a nap cselekszik, a látványában mégis az égitestet lenről, a földről szemmel tartó emberi nézőpont érvényesül: a nap megpihen az égen, az árnyékok arcra esnek előtte. A konkrét látványt és perspektívát közvetítő metaforák a befogadás nézőpontját is kijelölik. Az első versszak végén – talán mert optimista alkatától távol állt. Jovanović az elmúlásra

6 A *Toldi estéjét* a következő kiadás alapján idézem: Arany 1975.

7 A török eredetű szó jelentése: fal.

8 A hősénekekben a bajnokok kalpagja.

9 A szerb fordításra az 1910-es kiadás alapján hivatkozom: Arany 1910.

utaló metaforát nem fordítja. Az öregeknek megrezen a fejük, alig láthatóan izgatottak lesznek, mégis kénytelenek elpihenni. A szerb fordításban a jó meleg kunyhóban, kuckóban (a *vajat* a ház mellett álló kunyhót, élelmiszerkamrát vagy a falusi ház előterének, folyosójának népnyelvi neve) lepihennek. Az eredeti szöveg szerint a nyughely azonban a sír.

[A nap] Megpihen legszélén az égi határnak	Kad će već da zađe, starcima će reći:
S int az öregeknek: „benneteket várlak!”	„Brže, brže, starci, vreme vam je leći!”
Megrezdül a feje sok öregnek erre:	Starci glavom mahnu, pa se doma vrate,
Egymásután mégis mennek	Sve jedan do jedan u tople vajat.
a nyughelyre. (186)	(181)

Bár a fenti példában elvéti, a megszemélyesítés észrevétlenül elvontta, metaforikussá válását, az érzelmi töltetet a fordító legtöbbször mégis pontosan érzékelteti. A kezdőképek után következő jelenetben is, melyben az agg Toldi a sírját ássa meg, és a két Gyulafi, Lóránt és Bertalan epizódjában is.

A két fiatal vitéz megsebesülésének leírásában szereplő álom először konkrét, valóságos. Majd mint az élet és a halál határának képe jelenik meg, amely előkészíti az ikertestvérek elválását. Jovanović a tűnődő hangnem, a mondat-tördelés pontos visszadására törekedett. A forrásvíz megfelelője fordításában a szerb népdalokból ismerős bazsalikom-víz, a bosiljak voda.

(...)	(...)
Vitték onnan őket nyugodalmas helyre.	I odneše tamo pod šatore neke,
Sebőket kimosták tiszta forrásvízzel,	Opraše im rane vodom od bosiljka,
Bekötözték szépen, drága balzsamírral;	I metnuše na njih sveža melem-bilja;
Mikor ők elhagyták, jött az édes álom,	Kad odoše oni, tad će sanak doći,
Aki legjobb orvos ezen a világon.	Taj najbolji lekar u svakoj nemoći.
Aki legjobb orvos, aki legjobb dajka,	Lekar il' dadilja, majka, seja šta li?
Vagy tán puha bölcső, vagy himbáló sajka,	Il' meka kolevka, i l' je čamac mali,
Vagy folyam az élet s halál közti mesgyn,	I l' reka, što teče izmeđ dva bajira:
Egyik partja innen, a másik túl esvén.	Smrti i života – nemira i mira?
E folyón az ifjak ellenkező partra	Na ovoj se reci rastadoše braća,
Váltak egymástól; –Isten úgy akarta:	Jedan ode preko, drugi s' natrag vraća:
Lóránt az életre, szerelemre virrad,	Lorant, gde ga život, gde ga ljuba čeka,
Bertalannak enyhet a nyugasztó sír ad. (211)	A Bertalan smrti, gde je mir doveka. (199)

A Toldi halálát követő pillanatban változik a napszak is: a fényt felváltja az éjszaka:

Eközben a napnak szép piros sugára	Sad je baš i sunce zašlo da počiva,
Téli naplementén nyugalomra szálla;	Sa prozora nesta ona igra živa
Eltűnt az ablakból szivárvány-játéka	Rumenkastih zraka iz daljnih daljina,
S fátyolt vete arra nagy hegyek	Zameni ih senka obližnjih planina,
árnyéka. – (262)	(235)

A költeményt értelmileg és érzelmileg lezáró képben a daliás test jelenléte, melyet az őskert együttérzése jeleivel, falevelekkel borít be, szinte még érzékelhető a sírban. A hantnál Bence, az élő hűség tölti be a fejfa szerepét. Az ég új hava birtokos szerkezet visszautal Toldi „végső rendelkezésére”. A hozzá még időben érkező királyt Toldi arra kéri: „Szeresd a magyart, de ne faragd le” – szölt / „Erejét, formáját, durva kérgét róla; / Mert mi haszna, ha jó megfaragják? / Nehezebb eltörni a faragatlan fát.” (260). A király válaszában a puszkapor feltalálását hozza fel érvül az idők változása mellett, ám Toldi ezt már nem hallja. Az új jelző fönti értelmével ellentétes a költemény záró képének birtokos szerkezetében szereplő új jelentése. Az ég új hava ugyanis a régi, a kiismerhetetlen, a kozmikus, amely a jelen pillanatban megnyilvánítja magát. A szerb szövegben a daliás erő és a műveltség ellentéte nem hangsúlyos: Jovanović az utolsó sorból elhagyja az új jelzőt.

Harmadnap olyankor, egy fölleges estén,	A već treće noći u ponoćno doba
Domb emelkedett már Toldi Miklós testén,	Digò se brežuljak vrh Toldij'na groba,
Amelyet az őskert, bánatja jelével,	A jesenji vetar duhao je ljuto,
Behinte lehulló sárga falevéllal.	Na grob mu je sipò ono lišće žuto.
Nem jelölte a sírt drága érc vagy márvány:	Mesto grobna znaka, mesto spomenika
Bence volt az emlék, lába felől állván:	Stojao je Bence kò mramorna slika:
Egy ásót ütött le, arra támaszkodék,	Na ašov se nagò, pa je nešto snivò, –,
S elborítja a sírt új havával az ég.	A sneg je polako grobnicu pokrivò.

A két mű összevetése azzal a felismeréssel jár, hogy a szabad fordítás nem feltétlenül szabad. A Toldi gyászmenetének leírását hozhatjuk fel bizonyítékként: „És még akkor este, alkonyi homályban, / Nagy sor fáklya indul útnak Budavárban; Messziről azt hinnék: ott megyen, ott ballag, / Hogy Toldit kísérje, valamennyi csillag./ Lovas katonák közt a gyászkocsi halad, / Rajta Toldi Miklós, vas

boríték alatt, – / Mellette ül Bence a kocsioldalon, /Összegörnyesztette a nehéz fájdalom.” (262). Jovan Jovanović fordításában az eredeti szöveget megidéző nyelvi szerkezet váratlanul az intonációt megtörő elemekkel dúsul fel: legtöbbször érezhetően a rímkényszer miatt. Zmaj az égre helyezi a holdat is, hogy a világát megjelenítő igét (tinja) rímeltethesse a fáklyát jelentő szóval (baklja). A harmadik sort megszólítással zárja (brate–barátom), hogy a *kísérik* (prate) igealaknak rímhívó szót találjon. Az utolsó két sorban pedig Bence néma szenvedését alakítja át, hogy a sor metrika képletét kitöltse. Bence a koporsó mellett sápadozik (bledi), meggörnyesztette a fájdalom, hát Istenhez imádkozik (moli).

Politika és irodalom

Jovan Jovanović élete végéig a hivatalos magyar irodalomra figyelt, azt fordította (Fried 1984). Magyar irodalmi kapcsolatai paradox módon a kiegyezést megelőző és követő évtizedekben bontakoztak ki, azokban az évtizedekben, amikor Jovan Jovanović már Svetozar Miletić elkötelezett híve volt, politikai álláspontja szerint tehát ellenzéke volt a hivatalos magyar politikának.

Mladen Leskovac úgy látja, hogy Újvidék, a „szerb Athénecske” vitathatatlan jelentősége ellenére – a várost Svetozar Miletić nevezte így (Leskovac 1957: 15) – a szerb romantika alkotói számára nem létezett olyan centrum, amely felé fordulhattak volna. Központi politikai hatalom sem létezett.

Arany hivatalos kanonizációja Jovanović szerepformálásának bizonyosan nem lehetett közvetlen mintája. Arany művének politikai kisajátítása Vörösmarty Mihály 1855-ös halálával kezdődött. Milbacher Róbert szerint az, hogy a Deák Ferenc irányzata emelkedett ki az irányzatok között legerősebbként, részben annak eredménye volt, hogy átvette a nemzeti diskurzus feletti uralmat: „... Arany kanonizációjának, nemzeti költővé emelésének még minden esztétikai, irodalmi megfontolás előtt, ebben a hatalmi kontextusban betöltött szerepe miatt volt nagy jelentősége.” (Milbacher 2009: 131) Milbacher egyúttal úgy látja, hogy a kortárs irodalmi élet valamennyi résztvevője tisztában volt azzal, hogy:

„a versengő kánonok között végül didalmaskodó értelmezői nyelvnek nem igazán tárgya, mint inkább apropója lehetett Arany, aki – maga sem igen ismerően magára – inkább riasztónak és kártékonynak, semmint üdvözlendőnek tartja ezt a folyamatot.” (Milbacher 2009: 139)

A szakirodalom egyöntetűen elismeri, hogy Jovanović eredeti műveinek színvonala egyenetlen. A szerzőről esszét író Milan Kašanin szerint ez abból következik, hogy Zmaj tehetségét a nép szolgálatába állította: „A hazaszereget és a morális tisztaság szépséges arca értelmezésében sovány gondolatok és szegényes érzések önhitt vonásait nyerte. Zmaj hazafias sorai éppen úgy naiv

költészet, ahogyan Čortanovićnak és Stefanovićnak a rigómezei vacsoráról és a rigómezei csatáról készült illusztrációi naiv festészet. A kétségtelenül őszinte érzések a rossz költészetben – *A három hajdukban*, *A guszlár halálában* – elfogadhatatlan hazugsággá lesznek.” (Kašanin 2004: 54–55, ford. U.Cs.)

Mladen Leskovac úgy véli, Jovanović moralista volt, az optimista világnézet és a szívós munkaerkölcs képviselője a homo aestheticus Laza Kostićtal szemben (Leskovac 1951: 38–40).

Laza Kostićnak a Jovan Jovanović ötvenéves írói jubileumát megjelölő újvidéki ünnepségen mondott beszéde hatalmas botrányt váltott ki. 1904-ben könyvben fejtette ki álláspontját. Ebben Jovanović opusában elkülöníti a csalogány (slavuj) és a sárkány (zmaj) verseit. A sárkány (Zmaj) név azonos című satirikus folyóirata miatt tapadt Jovanović nevéhez. A csalogány versei a Jovanović alkatának megfelelő, a sárkány versei pedig a politikai és nemzeti üzenetet kifejező, *akart* költészetet jelentik, amely esztétikai értelemben rossz. Jovanović Arany balladáját, *A walesi bárdokat* is átültette, olvasásélménye *Stari guslar* (*Az öreg guszlár*) című versén nyomot hagyott. Laza Kostić a verset a sárkány művének tartja; mielőtt nagyon szellemesen kifejtené, a versebeli öreg énekes alakja és magatartása miatt nem hiteles, bravúrosan lefordítja *A wales-i bárdok* két versszakát.

A *Toldi estéje* abban az értelemben a csalogány munkája, hogy még azok az elvek érvényesülnek benne, amelyek a két kultúra testvérülését irodalomalakító erőként képzelték el. A kontextus eltűnésével a Toldi-fordítások egykori funkciója elveszett, a szerb Toldi idővel kikerült az életmű középpontjából.

Az első rész szerb fordításához írt előszavában Jovan Jovanović azt állítja: „Ügyeltem, hogy – ha más szavakkal is – lényegében ugyanazt mondjam, mint az eredeti. Ahol a részleteket is megtarthattam, ott megtartattak. S ha az üresebb helyeken a toll meg is szaladt, s azt is írta, ami a magyarban nincs (ám mindig Arany szellemében, s úgy, hogy a lényegesen semmit ne módosítson), hibámul rovatik-e föl, vagy sem, én másként nem tehettem.” (Arany János 1858, XII). Valószínűleg arról az eljárásról beszél itt Jovan Jovanović, melyet később is mindig alkalmazni fog. A célnyelvi szöveg nem a hozzátoldott részek következtében lesz másik eredetivé, hanem éppen a szabadság teszi azzá, mellyel, noha kötött versmértékben fordít, magára nézve mégsem tartja kötelezőnek az eredeti elemek pontos visszaadását. Nem törekszik arra, hogy az eredeti mű valamennyi elemét érzékeltesse, sokszor csak felidézi az eredeti szerkezetet, sokszor annak megfelelőjét alkotja meg rövidebben, ilyenkor a szerkezetet, amelyre ráértett, ad hoc elemekkel tölti ki. Nem a hozzátoldott elemek, hanem az gazdagította a szerb költészetet, hogy Arany szövegének fölismert szerkezetait Jovan Jovanović úgy fejezte ki szerbül, ahogyan azt lehetségesnek vélte.

Források

- Arany János 1858. *Toldija: Spevana skazka u XII pesama*. Sa madžarskog preveo Jovan Jovanović. Novi Sad: u pečatnji Danila Medakovića.
- Arany János 1870. *Toldijina starost od Jovana Aranja: Preveo Jovan Jovanović*. Novi Sad: Platonova štamparija.
- Arany János 1910. *Toldija: Spev Jovana Aranya*. Preveo Jovan Jovanović Zmaj. Novi Sad: Matica srpska.
- Jovanović Zmaj, Jovan 1957. *Prepiska Jovana Jovanovića Zmaja: Knjiga prva (1852–1882)*. Boškov, Živojin (ured.). Novi Sad: Matica srpska.
- Arany János 1975. Toldi estéje. In *Arany János válogatott művei*. II. kötet. *Elbeszélő költemények*. Budapest: Szépirodalmi, 186–263.

Irodalom

- Babić, Sava 1984. Zmaj – a magyar költészet fordítója. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 58: 695–710.
- Đorđević, Jovan 1858. Nove knjige, *Srbskij letopis*, Sveska prva, 216–218.
- Fried István 1982. Szerb–magyar művelődési kapcsolatok (1849–1867). Vázlat. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 3. szám: 327–350.
- Fried István 1984. Jovan Jovanić Zmaj – komparatistitikai szempontból. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 1: 677–684.
- Hadžić, Antonije 1859. Književnost. *Srbskij letopis*. I. 190–194.
- Kappanyos András 2015. Bajuszbögre, lefordítatlan: Műfordítás, adaptáció, kulturális transzfer. Budapest: Balassi Kiadó.
- Kašanin, Milan 2004. Narodni pesnik: Jovan Jovanović Zmaj. In: Uő. *Sudbine i ljudi: ogleđi o srpskim piscima*. 51–59. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kostić, Laza 2013. *Knjiga o Zmaju*. Priredio Nenin, Milivoj. Novi Sad: Izdavački centar Matice srpske.
- Kovaček, Božidar 1977. Magyar témák a Matica srpska Letopisában (1849–1867). *Létünk* 5: 144–154.
- Leskovac, Mladen 1951. Jovan Jovanović Zmaj. In *Prepevi i prevodi*. Leskovac, Mladen (ured.). 9–42. Beograd: Prosveta.
- Letopis 1871. *Letopis za 1867., 1868., 1869. godinu*. Novi Sad: Srpska štamparija Jovana Subotića.
- Milbacher Róbert 2009. *Arany János és az emlékezet balzsama: Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben*. Budapest: Ráció Kiadó.
- Vahot Imre. 1858. *Napkelet*. 51. szám, 801–802.

Čila UTAŠI

SRPSKI PREVOD EPSKE PESME JANOŠA ARANJA POD NASLOVOM *TOLDI ESTÉJE*

Jovan Jovanović Zmaj je srpski prevod prvog dela trilogije o Toldiju objavio 1858. godine. *Srpski Letopis*, časopis Matice srpske ovu prevodnu zbirku je predstavio kao najznačajniju srpsku publikaciju godine, ističući da se srpski *Toldija* ne čini prevodom, već se stiče utisak da se radi o „drugom originalu”, na čijim se stranicama Janoš Aranž oglašava na srpskom jeziku. Zmaj je ubrzo posle prvog dela počeo da planira i prevod drugog dela trilogije (original pod naslovom *Toldi estéje*, izdata je 1854.godine), međutim *Toldijina starost* je u Zmajevom prevodu objavljena je tek 1870. godine. Studija sa jedne strane upoređuje originalni tekst sa prevodnim tekstom pomoću metoda kulturološke nauke prevođenja, a sa druge strane sagledava recepciju prevodnog teksta u srpskoj kulturi nakon Austro-ugarske nagodbe.

Ključne reči: Janoš Aranž, *Toldi*, Jovan Jovanović Zmaj, srpski prevod, kultura

Csilla UTASI

THE SERBIAN TRANSLATION OF *TOLDI'S EVE*

Jovan Jovanović Zmaj published the Serbian translation of the first volume of *Toldi* in 1858. *Srpski Letopis* [*Chronicle of Matica Srpska*] recognized it as the most significant publication in Serbian for the year, noting that *Toldi* in Serbian reads more as a “second original” rather than a translation, as if János Arany himself spoke from its pages in Serbian. Zmaj planned the translation of *Toldi's Eve*, the part of the trilogy published second in 1854, shortly after. However, the Serbian translation was not published until 1870. This paper deals with the comparison of the original work and its translation while taking into account the viewpoint of cultural translation studies, and at the same time it presents an overview of the reception of the target-language text in the Serbian culture following the Austro-Hungarian Compromise of 1867.

Keywords: János Arany, *Toldi*, Jovan Jovanović Zmaj, Serbian translation, cultural translation studies